

PIOTR BOREK*
Instytut Orientalistyki UJ

Europejskie źródła indyjskiego projektu. Charakterystyka grupy *Subaltern Studies*

Sources européennes d'une conception indienne. Caractéristique du groupe
Subaltern Studies

Résumé

En vue d'une objection ancienne et du stéréotype valide dans le monde académique, selon lequel l'Inde ne dispose pas de sa propre histoire, un groupe d'académiciens indiens a lancé dans les années 80 du 20ème siècle un projet pluriannuel visant à écrire une nouvelle histoire de l'Inde. Comme point de départ du projet on a adopté la critique des historiographies élitistes dominantes jusqu'ici. Cette critique et les hypothèses sous-jacentes du programme ont constitué la base pour la nouvelle série des publications par Oxford University Press, *Subaltern Studies. Writings on South Asian history and society*. Les principes ont été formulées dans l'article initial de Ranajit Guha, l'aîné de l'équipe. Est-ce que la protestation et l'objectif ambitieux de ces historiens ont été suffisables pour créer une nouvelle histoire « indienne », et donc la nouvelle méthodologie ? Est-ce que les représentants du groupe ont réussi à construire leurs propres méthodes et même accéder, ou au moins aborder la tradition indienne et relancer sa façon de parler et de transformer le passé ? Ces académiciens indiens avaient été non seulement formés dans les centres universitaires des traditions européennes, mais depuis leurs débuts professionnels ils utilisaient l'idiome et les outils de l'Ouest. Alors, comment ils étaient capables de développer une méthodologie nouvelle et l'utilisation de sources indiennes ? L'analyse du texte initial de Ranajit Guha et l'observation des modes de son utilisation par les membres du groupe conduit aux conclusions difficiles de contester que nous y avons affaire avec la conception qui s'inscrit dans le cadre des sciences humaines européennes.

* E-mail: piotr.borek@me.com. Autor wyraża wdzięczność dr. hab. Cezaremu Galewiczowi z Instytutu Orientalistyki UJ za recenzję wydawniczą oraz cenne uwagi merytoryczne dotyczące niniejszego tekstu.

Quelles sont ses sources et enfin comment la nature à la fois européenne et locale du projet a été exprimée ?

Mots clés: historiographie, élite, les subalternistes, les groupes défavorisés, *Subaltern Studies*, colonialisme, domination, hégémonie, Asie du Sud

Słowa kluczowe: historiografia, elita, subalterniści, grupy nieuprzywilejowane, *Subaltern Studies*, kolonializm, dominacja, hegemonia, Azja Południowa

Na początku lat osiemdziesiątych XX wieku grupa historyków z Ranajitem Guhą na czele rozpoczęła burzliwą debatę na temat statusu kolonialnej i postkolonialnej historiografii dotyczącej najnowszych dziejów Indii Brytyjskich i okresu późniejszego, to jest pierwszych dekad istnienia nowych państw w Azji Południowej. Tematykę i wiodącą ideę ich projektu miał oddawać angielski termin *subaltern*, pojmowany specyficznie – zdefiniowany tak, aby mógł odpowiadać potrzebom grupy.

Szesnastopunktowy program, przedstawiony przez inicjatora projektu nazywanego *Subaltern Studies* (SS), zakładał między innymi, że historiografia Indii Brytyjskich stanowi swoiste studium niepowodzeń. Scharakteryzował on dwa zasadnicze nurty historiografii tego okresu: brytyjski kolonialny i indyjski nacjonalistyczny. Pierwszy, według krytyki SS, starał się wykazać „niepowodzenie narodu” w dążeniu do własnych celów, w tym do decydującego zwycięstwa nad kolonializmem. A zatem chodziło o brak umiejętności politycznych, bez których *swaradż* (rządy elit indyjskich bez udziału Brytyjczyków) byłby niemożliwy. Drugi to ujęcie dziejów Indii wychodzące z kręgów indyjskiej „burżuazji”, która usiłując przejąć władzę z rąk brytyjskich, pomijała w swej narracji podmiotowość niższych warstw społecznych. Obie historiografie zostały ocenione jako elitystyczne – nie wyjaśniały, jak twierdzili twórcy SS, rzeczywistej natury indyjskiego nacjonalizmu. Historycy SS wierzyli zatem, że dostrzegli istotną, a niedocenianą lub wręcz niezauważaną wcześniej część dziejów subkontynentu. Twórczość SS to z jednej strony protest, z drugiej zaś nowatorska próba opisu genezy i rozwoju indyjskiego nacjonalizmu, ale i próba rozwiązania problemu historii.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, co w Indiach należy traktować jako źródło wiedzy o przeszłości, wymaga określenia miejsca, które SS zajmuje w obrębie tradycji intelektualnych Indii i Zachodu. Na ile charakter tej grupy jest nowatorską koncepcją pisanie o historii subkontynentu, a na ile jest to kopiowanie dostępnych autorom tekstów wzorców pochodzących z zachodnich tradycji intelektualnych?

Przedstawiona poniżej analiza artykułu programowego Ranajita Guhy stanowi punkt wyjścia do refleksji nad pytaniem, czy autorzy pozostałych tekstów mieszczących się w ramach projektu SS byli w stanie spełnić ambitne założenie stworzenia oryginalnej historii w oparciu o źródła i tradycję indyjską. Próba

określenia źródeł praktyki intelektualnej grupy *Subaltern Studies* wymaga zatem postawienia dwóch kluczowych pytań dotyczących natury przedsięwzięcia. Czy *Subaltern Studies* można w jakimś stopniu określić jako przedsięwzięcie indyjskie? W jakiej mierze *Subaltern Studies* jest historią? Drugie pytanie związane jest nierozzerwalnie z zagadnieniem kolonializmu i dominacji kulturowej. Poszukiwanie odpowiedzi wymaga z jednej strony poruszenia kwestii znaczenia pojęcia historii na Zachodzie, z drugiej – wskazania na problem indyjskiego stosunku do przeszłości i tradycyjnie indyjskich sposobów mówienia o przeszłości.

Subaltern Studies – geneza i cele

Pierwszy tom¹ opublikowany w ramach projektu *Subaltern Studies* oprócz seniora grupy Ranajita Guhy współtworzyło pięciu młodych naukowców. Podobnie jak większość późniejszych autorów, których teksty znalazły się w redagowanej przez Guhę serii wydawniczej, rozpoczynali oni karierę, analizując dokumentację wydarzeń w stanach Uttar Pradeś, Bengalu, Gudżaracie i Tamilnadu. Artykuły zamieszczone w pierwszym tomie były oparte na badaniach prowadzonych przez historyków indywidualnie. Oto tytuły czterech spośród sześciu artykułów zawartych w omawianym tomie: 1. *Stosunki agrarne i komunalizm w Bengalu, 1926–1935*, 2. *Drobna produkcja rolnicza i zadłużenie wsi. Uprawa trzciny cukrowej we wschodnim Uttar Pradeś, ok. 1880–1920*, 3. *Buntowniczy górale. Powstania Gudem-Rampa, 1839–1924*, 4. „Chłopska” rewolta a indyjski nacjonalizm. *Ruch „chłopski” w Awadhu, 1919–1922*. Kolejność tekstów nie wykazuje porządku chronologicznego, co nie dziwi z uwagi na brak związku przyczynowo-skutkowego między wątkami poruszonymi w kolejnych tekstach. Prace nie zostały też uporządkowane geograficznie ani tematycznie. Natomiast wspólne są dla nich czas i przestrzeń geograficzno-społeczna. Spory wycinek historii, którym zajmowali się subalterniści, bo takie miano można nadać współtwórcom projektu, to najogólniej mówiąc okres kolonialny, później także – jak pokazują kolejne tomy – pokolonialny. Co do przestrzeni społecznej, kluczem będzie tutaj termin *subaltern*. Kwestia obu aspektów pisarstwa subalternistów została zasygnalizowana przez seniora grupy w programie zamieszczonym na początku pierwszego tomu. Przestrzeń społeczna, która łączy współtwórców, została omówiona w ramach krytyki dwóch rodzajów pisarstwa historycznego, które zdominowały indyjską historię kolonialną.

¹ Pod red. Ranajita Guhy. Dziesięć tomów (ozn. I–X), które stanowią podstawowy korpus tekstów członków SS, ukazało się w latach 1982–1999 nakładem Oxford University Press. Wszystkie nosiły ten sam tytuł: *Subaltern Studies. Writings on South Asian history and society*.

Słownikowo *subaltern* jest terminem wojskowym i oznacza każdego oficera poniżej stopnia kapitana. Takie znaczenie słowo posiada od mniej więcej XVII wieku. W XIX stuleciu powstawały powieści opisujące ekspedycje wojskowe w Indiach z perspektywy niższych rangą oficerów. Jednak wcześniej, to jest w późnym średniowieczu, termin ten odnosił się do wasali i chłopów i do takiego znaczenia odniósł się włoski ideolog Antonio Gramsci, pisząc między 1929 a 1935 rokiem *Quaderni del carcere* (Zeszyty więzienne). *Subaltern* znalazł swoje miejsce pośród teorii Gramsciego na temat walki klasowej. Poczytność, którą Gramsci zyskał dzięki pośmiertnie wydanym angielskim tłumaczeniom *Zeszytów* w 1966 roku, znajduje swoje odzwierciedlenie w projekcie indyjskich historyków. Guha w artykule programowym używa wymiennie terminów *people* i *subaltern*, w opozycji do terminu *elite*, przy czym pojęcie *subaltern* nie jest na stałe przypisane do konkretnej grupy. Ci, którzy znajdują się w relacji podrzędności, mogą w innych okolicznościach stanowić elitę w hierarchii społecznej, ekonomicznej, ale przede wszystkim – politycznej. Przede wszystkim, bo w pisarstwie subalternistów kwestia władzy od początku zajmowała istotne miejsce, stała się z czasem równie ważna jak centralnie sytuowane *subaltern*.

Guha rozpoczął od sformułowania osądu: „Historiografia indyjskiego nacjonalizmu od dawna zdominowana jest przez elityzm – kolonialny i burżuazyjno-nacjonalistyczny. Oba zrodziły się jako ideologiczny wytwór brytyjskich rządów w Indiach” (Guha 1982: 1). Ideologiczny charakter obu nurtów wyrażał się w centralnym dla nich założeniu, że powstanie państwa indyjskiego i rozwój nacjonalizmu były zasługami elit. I tak, „historiografia kolonialna przypisywała tę zasługę rządzącym Indiami Brytyjczykom, pisarstwo nacjonalistyczne i neo-nacjonalistyczne – elitom indyjskim, czyli znanym osobistościom, instytucjom, działaniom czy ideom” (Guha 1982: 1). Pierwszy nurt miał postrzegać formację indyjskiego nacjonalizmu niemal jako proces naturalny, rezultat odpowiedniego pobudzenia ze strony światłych elit europejskich. Indusi zaangażowani w proces tworzenia państwa indyjskiego mieli się godzić na realizację europejskich oczekiwań nie z powodów ideowych, ale w wyniku zimnej rachuby i dbałości o prywatny interes – oczekując na bogactwo, władzę i prestiż, które miał im z czasem zapewnić udział w przyspieszaniu procesów państwowotwórczych. Zupełnie odwrotnie, ideowo, miała się odnosić do tej kwestii historiografia nacjonalistyczna. Według niej to indyjskie elity, kierowane wzniosłymi pobudkami, poprowadziły swój lud ku wolności. Zatem każda z tych historiografii reprezentowała własną elitę i wspierała jej interesy. Te postulaty krytyczne stanowią pięć pierwszych punktów artykułu Guhy. Kolejne punkty, nadal w krytycznym tonie, ukazują rozczarowanie subalternistów i wskazują na istotne braki w historiografiach elit. Konstruktywność zaproponowanej krytyki miała wyrażać się we wskazaniu celowości wypełniania owych braków – i to stanowiło punkt wyjścia do naukowej działalności współtwórców projektu. „Czego jednak pisarstwo

historyczne tego rodzaju nie może zrobić – pisze Guha w szóstym punkcie – to wyjaśnić nam naturę indyjskiego nacjonalizmu. [...] ubóstwo tej historiografii poza wszelką wątpliwość objawia się w jej niemożności zrozumienia i oceny większości składowych owego nacjonalizmu” (Guha 1982: 3). Punktami krytycznymi demaskującymi ułomność istniejących nurtów historiografii są według Guhy takie momenty jak powstanie przeciwko ustawom Rowlatta w 1919 roku czy akcja „Quit India” w roku 1942. Momenty te są skutkiem autonomicznego działania mas, które posiadają świadomość polityczną, a w konsekwencji stają się podmiotem historii. Prymarnym celem subalternistów na początku ich działalności było zatem wprowadzenie do historii głosu „podporządkowanych”.

Z biegiem czasu zespół rozszerzał się o kolejnych członków, którym postulaty sformułowane przez Guhę były bliskie. W trzech pierwszych tomach *Subaltern Studies* znalazły się artykuły jedenastu autorów. Nie wszyscy byli Indusami. Pośród nich znalazło się trzech Brytyjczyków; David Arnold i David Hardiman należeli do najaktywniejszych współtwórców projektu. Niemniej projekt wciąż pozostawał podjętą przez indyjskie środowisko akademickie, zdefiniowaną przez Guhę, próbą pisania indyjskiej historii Indii. Jego zachodni współtwórcy dostrzegali w nim ideologiczne racje, które uznali za atrakcyjne. Ich uczestnictwo nie przesądza naturalnie o nieindyjskości projektu – świadczy raczej o jego związku z myślą lub co najmniej z charakterystycznymi dla epoki trendami zachodnimi. Genezę takiego związku unaocznia jeszcze bardziej wgląd do danych biograficznych pozostałych subalternistów, Indusów.

Europejskość *Subaltern Studies*

Cała seria wydawnicza ukazała się w języku angielskim. Monografie wydane przez subalternistów i ich kontynuacje ukazywały się wyłącznie w języku angielskim. Większość członków zespołu znało hindi, a dla wielu spośród nich językiem macierzystym był bengalski. Dlaczego zatem pisali tylko po angielsku? Jedną z przyczyn była formacja intelektualna członków grupy. W szerszym kontekście przyczyn możemy poszukiwać w zjawisku modernizacji i dominacji kulturowej w rozumieniu zaproponowanym przez Kieniewicza (1986: 269–292; 2003: 934). Żaden z historyków SS nie odebrał tradycyjnego indyjskiego wykształcenia, natomiast wszyscy mogą poszczycić się gruntowną formacją w duchu zachodnim. Świadczą o tym chociażby stanowiska, które zajmowali w okresie tworzenia wspólnego projektu. W chwili przygotowywania do druku pierwszego tomu Guha pracował na Australijskim Uniwersytecie Narodowym w Canberze, dokąd został oddelegowany z Uniwersytetu w Sussex. Partha Chatterji pracował co prawda w Kalkucie, ale w Centrum Nauk Społecznych, jako profesor nauk politycznych. Shahid Amin pracował, korzystając ze stypendium

dla młodych naukowców, w oksfordzkim Trinity College. Dipesh Chakrabarti, którego artykuł ukazał się w drugim tomie *Subaltern Studies*, był w 1983 roku wykładowcą na Uniwersytecie w Melbourne. Ten Bengalczyk swoje pierwsze studia, w dziedzinie fizyki, ukończył w Presidency College, założonym przez komitet, któremu przewodniczył Rammohan Roy. Chakrabarti studiował później w Instytucie Zarządzania w Kalkucie, a następnie doktoryzował się na Australijskim Uniwersytecie Narodowym. Nie ulega wątpliwości, że wszyscy oni z zasady pojmowali naukę w duchu postoświeceniowym, to jest europejskim. To, że posiadali wykształcenie anglosaskie, trudno traktować inaczej niż jako skutek obecności w Indiach Brytyjczyków, jeszcze w okresie kolonialnym.

Najistotniejszym punktem wyjścia moich rozważań jest jednak metodologia projektu *Subaltern Studies* i fakt, że charakter pisarstwa jego współtwórców związany był wyraźnie z trendami naukowymi panującymi w zachodnich środowiskach akademickich. Należy tu wskazać przede wszystkim na silny wpływ marksizmu oraz historii oddolnej, triumfujących na Zachodzie w okresie bezpośrednio poprzedzającym działalność grupy. Argumentacja Guhy stwarza początkowo wrażenie oryginalnego dostosowania praktyki intelektualnej historyka do warunków indyjskich. Jednakże trudno oprzeć się wrażeniu, że postulat, by historiografia Indii uwzględniała głos „podporządkowanych”, nie był refleksem wyrażanej przez Thompsona czy Hobsbawma konieczności włączenia w nurt historii klasy robotniczej, ani też echem działalności francuskiej szkoły Annales, postulującej zerwanie z prymatem historii politycznej.

Kolejne tomy zawierają proporcjonalnie mniej artykułów oscylujących wokół problematyki *subaltern*. Łącznie w tomach VII i VIII *subalternom* poświęcono zaledwie cztery z tuzina artykułów. Pozostałe dotyczyły krytyki relacji pomiędzy wiedzą a władzą, której przeciwstawione zostały alternatywne badania nad świadomością wspólnotową społeczności indyjskich. Dość szybko zatem uwidocznił się wpływ europejskiego postmodernizmu. Głównym teoretykiem, do którego odwoływali się *subalterniści*, był Michel Foucault. Zwrot w kierunku europejskiej mody na postmodernizm znacznie wcześniej jednak zainaugurowała Gayatri Chakravorty Spivak, wybitna humanistka, tłumaczka *Gramatologii* Jacques’a Derridy, której artykuł *Subaltern Studies. Dekonstruowanie historiografii* pojawił się już w czwartym tomie, wydanym w 1985 roku. Sama Spivak podsumowała dotychczasową pracę *subalternistów*. Stwierdziła, że o ile historiografia europejska postrzegała kolonializm w Indiach jako przekształcenie gospodarki półfeudalnej w gospodarkę kapitalistyczną, o tyle *subalterniści* zaproponowali, aby potraktować kolonializm nie jako transformację, lecz raczej wielowątkową zmianę, dostrzec w jego obrębie konfrontacje, które zachodziły pomiędzy kolonizującym a kolonizowanym. W gruncie rzeczy chodziło o to, aby zastąpić centralny dla europejskiej historiografii kolonializmu opis wielkich sposobów produkcji poprzez historię dominacji i eksploatacji. Taka propozycja była próbą przeciwstawienia się historiografii elit, natomiast nie jest teorią nowatorską, odzwierciedla bowiem dyskurs postmodernistyczny żywy wówczas

na Zachodzie. Taka zmiana dobitnie wskazuje na europejskie źródła projektu *Subaltern Studies*.

* * *

Ewa Domańska, pisząc o alternatywnych dla tak zwanej postoświeceniowej historii akademickiej nurtach, dla których najważniejsze było zagadnienie przeszłości, dokonała rozróżnienia na dwa rodzaje pisarstwa historycznego. Tradycyjne, do którego przypisać możemy historiografię kolonialną, nazywa historią konwencjonalną. Po drugiej stronie stawia szereg nurtów, które zrodziły się w Europie, głównie w drugiej połowie XX wieku. Jeśli przyjrzyć się liście cech obu historii: akademickiej i konwencjonalnej, teksty *Subaltern Studies*, szczególnie w późniejszym okresie działalności grupy, bliskie są temu, co charakteryzuje historię niekonwencjonalną. Przeciw-historia, Foucault, wartości zamiast konwencji, reprezentacja zamiast opisu, subiektywizm, nierzadko zaburzenie związku przyczynowo-skutkowego, szczerść zamiast prawdy, fragmenty zamiast czasu linearnego, krytyka zamiast – jak określa Domańska – „fetysza faktu i genezy”, historia rewindykacyjna czy insurekcyjna w miejsce historii zwycięzców. I ostatnia, ale niezwykle istotna cecha historii niekonwencjonalnej: oddanie sprawiedliwości przeszłości, udzielenie głosu tym, których go pozbawiano, zamiast roli przypisywanej historii konwencjonalnej, czyli legitymizacji istniejącej władzy (por. Domańska 2006: 2–78). Poszczególne cechy historii niekonwencjonalnej charakteryzują *Subaltern Studies* w różnych momentach rozwoju projektu, ale próba opisanie ich pisarstwa za pomocą klasyfikacji zaproponowanej przez Domańską pokazuje, że metodologię i praktykę grupy z łatwością można wpisać w nurt przemian zachodzących w europejskich środowiskach akademickich. Podobieństwa między przemianami zachodzącymi w myśli europejskiej i w obrębie grupy *Subaltern Studies* pozwalają spojrzeć na projekt jako na fenomen podlegający modernizacji kulturowej w takim samym stopniu jak wiele innych zjawisk, które możemy obserwować w byłych koloniach. To potwierdza obserwację, że dominacja zrodzona w warunkach kolonialnych nie zanika wraz z ustąpieniem władzy kolonialnej (por. z teorią kolonializmu Kieniewicz – Kieniewicz 1986). W przypadku subalternistów jednym z objawów dominacji było to, że odczuwali konieczność działania i odnoszenia sukcesu poza Indiami, w szerszym świecie (to jest w świecie przynależącym do metropolii).

Subaltern Studies a historia. *Subaltern Studies* jako historia

Czy próba stworzenia historii prawdziwie indyjskiej okazała się zatem jałowa?
Czy samo przeciwstawienie się niesprawiedliwej w mniemaniu subalternistów

historiografii okazało się dla nich samych satysfakcjonujące, nawet jeśli narzędzia, którymi się posługiwali, wyrastały z tej samej tradycji? Jest to sygnalizowane wcześniej pytanie o tradycję indyjską. Aby stworzyć indyjską historię okresu i obszaru, którym się zajmowali, subalterni sami musieliby być przekonani o tym, że istniała tradycyjnie indyjska historia. Problem jej obecności ma sam w sobie długą historię sięgającą co najmniej Hegla, który orzekł, że Indie nie mają historii, gdyż tylko ludy, które wytworzyły struktury państwowości, mogą historię posiadać. Jest to jednak koncepcja historii konwencjonalnej, rozumianej wąsko – w szczególnym kontekście czasoprzestrzennym. Jeśli pojmować historię szerzej, jako stosunek do przeszłości przybierający kształt przekazu pisanego bądź ustnego, nie można Indusom odmówić jej posiadania. Jeśli na odwrót założyć, że wyrażony stosunek do przeszłości jest historią tylko wtedy, gdy posiada cechy nadane mu w tradycji europejskiej, trudno oczekiwać, aby społeczeństwa wyznające diametralnie odmienne wartości taką historię posiadały. Zasadniczymi wyróżnikami mogą tu być pojęcia prawdy i poznania racjonalnego, bez których współczesnemu Europejczykowi trudno wyobrazić sobie istnienie historii. Prawda, zdefiniowana przez Arystotelesa jako *adequatio rei et intellectus*, z punktu widzenia Indii przedkolonialnych i niemuzułmańskich prawdopodobnie nie była zasadniczą cechą stosunku do przeszłości, a tym samym warunkiem powstania ich historii. Prymat racjonalizmu epistemologicznego postulującego niezależność wiedzy od wiary, specyficznie europejskiego, nie był cechą tradycji intelektualnych Indii przedkolonialnych. Zresztą podobna sytuacja miała miejsce w średniowiecznej Europie, a mimo wszystko pytamy, czy Indie miały historię, nie kwestionując historyczności europejskiego średniowiecza. Dokonujemy jedynie podziału na historię świętą i świecką. Praktykom średniowiecznym przypisujemy naturalnie tę pierwszą. Ramajanę, Mahabharatę, Purany, a nawet Wedy w znaczącej części można uznać za przykłady historii świętej. Jeszcze dobitniej o indyjskim zmyśle historycznym wydają się świadczyć świątynne *sthalapurany*. Co więcej, to że przekaz indyjski nie hołdował faktom, można by rzec – prawdzie, już samo w sobie jest historią. Tak powszechna w indyjskiej tradycji literackiej praktyka konstruowania sięgających bogów genealogii władców miała swoje uzasadnienie. Burton Stein wskazuje tu na naturę systemu politycznego oraz na rolę braminów jako strażników, a jednocześnie nośników tradycji indyjskich. Vinay Lal, przytaczając argumenty Steina, pisze: „Bez względu na to, jak wielkim uznaniem cieszyli się kszatrijowie, elita wojowników, pełni ich władzy nie można było odczuć, dopóki nie została ona uprawomocniona przez elitę kapłańską” (Lal 2005: 38). Mitologia, którą przyzwyczajeni jesteśmy traktować jako wroga historii, w warunkach indyjskich staje się historią. Jest bowiem tym, co istotne, co od faktów ważniejsze. Wreszcie – dla nowożytnego Europejczyka istnieje jeden poziom rzeczywistości, dla Indusa, i być może dla średniowiecznego Europejczyka również, dwa – świat ziemski i świat boski. Historia indyjska, tak samo jak historia europejska, jest selektywna, wybiera to, co z punktu widzenia jej autorów najistotniejsze.

Istotne tutaj jest to, że trudno zlokalizować u subalternistów jakiekolwiek próby poszukiwania sposobów transformacji przeszłości w indyjskich tradycjach intelektualnych, czy to wczesnonowoczesnych, czy starszych.

Jak więc historyk *Subaltern Studies* usiłuje dostosować swoją historię do warunków indyjskich? Proponuje spojrzeć między innymi na religię jako na jeden z możliwych motorów historii. Jako na źródło działania o znaczeniu lokalnym, a nierzadko ponadlokalnym. Religia – według subalternisty – pozwala wyjaśnić działania plemiennych czy mieszkańców wsi, takie jak organizacja powstań przeciwko władzy kolonialnej czy zaniechanie spożycia alkoholu jako forma buntu przeciwko prawu ustanawiającemu monopol na jego produkcję. Na takie wyjaśnienie nie pozwala przecież historiografia tak zwanych elit, która traktuje mieszkańców wsi czy plemiennych jako masę działającą w sposób bezmyślny, niekontrolowany i gwałtowny. Nie próbuje dotrzeć do motywów działań powstańców czy oponentów, a jedynie skupia się na własnych sukcesach i chlubi się umiejętnością zapanowania nad nimi, jednocześnie uzasadniając w ten sposób konieczność utrzymania swoich wpływów na podległym terytorium. Członkowie zespołu *Subaltern Studies* nie piszą o religii, sugerując, że jest ona słuszną wykładnią dla historii jedynie niższych warstw społecznych. Przedstawiają religię także w kontekście indyjskiej klasy średniej albo jako formację socjopolityczną, mającą zdolność do wywierania nacisku na rzesze. Łatwo jednak zauważyć, że ten sposób pisania nie jest wolny od wspomnianych wpływów myśli europejskiej. Wykorzystanie religii dla celów pisarstwa historycznego w wykonaniu subalternistów wciąż świadczy o tym, że pisali na modłę europejską, inkorporując jedynie pewne elementy indyjskie. Może to zaskakiwać o tyle, że zwykliśmy postrzegać Indie jako kraj, który – na odwrót – wszelkie elementy napływowe wciela i asymiluje, dostosowując je do wewnętrznej rzeczywistości.

Konkluzja

Wydaje się, że w ujęciu subalternistów nowoczesna historia Indii „po indyjsku” powinna uwzględniać przede wszystkim różnorodność społeczności zamieszkujących subkontynent, naturę dziejów subkontynentu, a w porównaniu do historiografii przypisywanej przez subalternistów elitom – powinna być pluralizacją. Historiografia Indii kolonialnych czy pokolonialnych powinna uwzględniać jednocześnie proces dominacji kulturowej, który wyjaśnia, dlaczego dzisiejsza historiografia, niezależnie od tego, czy jest indyjska czy nie, traktuje Indie jako pewną całość i usiłuje je do pewnego stopnia homogenizować. Kluczem jest tu być może idea jednego nacjonalizmu, przejętego z Europy, która upolitycznia historię i pozwala Zachodowi pozbyć się konieczności uciążliwego wnikania w szczególności i różnorodność panującą na subkontynencie. Indie w ramach procesu

modernizacji kulturowej, ekonomicznej i politycznej zyskują warstwę jednego nacjonalizmu, starającego się spoić subkontynent w całość. Problem współczesnej nauki polega na tym, że ta warstwa traktowana jest często jako jedyna historia Indii. Grupa *Subaltern Studies* bez wątpienia tak chciała tę historię tworzyć. Starła się pokazać wielopoziomowość i pluralizm Indii. Wskazujące na wartość mikrohistorii idee postmodernizmu, których modzie ulegała, pomogły jej w tym. Jeśli potraktować pisanie o fragmentach jako zgodne z naturą dziejów subkontynentu, projekt *Subaltern Studies* należy uznać za udany. Próbuje on bowiem wyjaśniać jeden indyjski nacjonalizm bez pominięcia istoty szczególnie ważnych dla Indii mikrohistorii. Jednakże wiodące idee projektu i narzędzia, którymi subalterniści posługiwali się, w przeważającej mierze były odzwierciedleniem trendów popularnych w akademii europejskiej. Sposoby realizacji założeń projektu proponowanych przez Ranajita Guhę wskazują zatem, że ten rodzaj historiografii był, podobnie jak historiografia nacjonalistyczna, w ogromnej mierze produktem kolonialnym. Pomimo oryginalności samego programu trudno oprzeć się konstatacji, że dominacja kulturowa, która nie zniknęła z Indii wraz z ustąpieniem Brytyjczyków w 1947 roku, jest siłą determinującą myśl, tematykę, metodologię i język, którymi posługiwali się subalterniści. *Subaltern Studies* w zaproponowanym przeze mnie ujęciu wydaje się szczególną adaptacją osiągnąć humanistyki europejskiej do warunków lokalnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Chakrabarty Dipesh, 2001, *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference*, New Delhi.
- Chakravorty Spivak Gayatri, 1985, *Subaltern Studies. Deconstructing historiography*, [w:] *Subaltern Studies. Writings on South Asian history and society*, t. 4, red. Ranajit Guha, New Delhi.
- Guha Ranajit, 1982, *On some aspects of the historiography of colonial India*, [w:] *Subaltern Studies. Writings on South Asian history and society*, t. 1, red. Ranajit Guha, New Delhi.
- Guha Ranajit, 1997, *Introduction*, [w:] *A Subaltern Studies reader*, red. Ranajit Guha, New Delhi.

Opracowania

- Domańska Ewa, 2006, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań.
- Guha Ranajit, 2002, *History at the limit of world-history*, New York.

- Kieniewicz Jan, 1986, *Od ekspansji do dominacji. Próba teorii kolonializmu*, Warszawa.
- Kieniewicz Jan, 2003, *Wprowadzenie do historii cywilizacji Wschodu i Zachodu*, Warszawa.
- Kosambi Damodar D., 1955, *What constitutes Indian history*, „Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute” (Poona), t. 35, s. 194–201.
- Lal Vinay, 2005, *The history of history. Politics and scholarship in modern India*, Delhi.
- Lee Novetzkee Christian, 2006, *The subaltern omen. Making history in the name of God*, „History of Religions”, t. 46, nr 2 (listopad), Chicago.
- Ludden David, 2002, *Introduction. A brief history of subalternity*, [w:] *Reading Subaltern Studies. Critical history, contested meaning, and the globalisation of South Asia*, red. David Ludden, New Delhi.
- Sarkar Sumit, 2002, *The decline of the subaltern in Subaltern Studies*, [w:] *Reading Subaltern Studies. Critical history, contested meaning, and the globalisation of South Asia*, red. David Ludden, New Delhi.
- Topolski Jan, 1998, *Świat bez historii*, Poznań.